

UOT 821.35

HİDAYƏTİN POEMALARINDA MİLLİ-ETNİK YADDAŞIN TƏCƏSSÜMÜ**MİRZƏYEVA ŞAHNAZ ARİF qızı***Sumqayıt Dövlət Universiteti, doktorant*sahnaz.mirzeyeva@gmail.com*Açar sözlər: poema-monoloq, təhkiyə, epik səciyyə, etnik yaddaş, lirizm.*

Hidayətın poeziyasının canını və ruhunu lirika təşkil etsə də, o, demək olar ki, yaradıcılığa başladığı ilk illərdən poema janrına müraciət etmiş, 1967-1975-ci illər ərzində beş poema yaratmışdır: “Ata qəbri”(1967), “Qayıtdı”(1968), “Zəngəzur”(1965-1975), “Uşaqlıqla üz-üzə” (1975), “Mən kiməm?”(1975). Əsərlərin yazılma tarixindən görüldüyü kimi, 1975-ci il Hidayətın epik poeziya yaradıcılığı daha məhsuldar olmuşdur.

Öncə qeyd etmək lazımdır ki, şairin poemalarının hamısı lirik ünsürlərlə zəngindir. Əslində, bu keyfiyyət XX əsrin 60-70-ci illər poemaları üçün səciyyəvi bir xüsusiyyətdir. AMEA-nın müxbir üzvü, professor Yaşar Qarayev “Poeziyanın illəri və yolları” adlı məqaləsində həmin dövrdə yaranmış poemaların strukturu, mövzu problematikasını, janr xüsusiyyətləri, tipləri və s. barədə dəyərli mühakimələr yürüdərək qeyd edir ki, yolundadır. Həmin axtarışlarda o, milli ənənəyə əsaslanır və həm də 70-ci illərin poema hərəkatının vahid məcrasında hərəkət edir”. [1, s.80]

Alim bu axtarışların bəhrəsi kimi “Partizan Aliyə” (M. Dilbazi), “Memarın məhəbbəti” (A.Babayev), “Həsərət”, “Məhəbbət” (N.Həsənzadə), “Ürək əfsanəsi” (S.Tahir), “Sular qızı” (M.İsgəndərzadə), “Ad” (M.Yaqub), “Müqəddəs kədər” (M.İsmayıl) və başqa müəlliflərin əsərlərinin adlarını çəkərək göstərir ki, “son beş ilin (1970-1975-ci illər – Ş.M.) Azərbaycan poemasında epikliyin zəifləməsi poemanın müasir strukturunda lirik elementin daha fəal yer tutması ilə səciyyələnir”. [1, s.78]

Bu baxımdan Hidayətın “Ata qəbri” poemasında epik cizgilərin azlığı, lirik ünsürlərin isə bolluğu müşahidə olunur. Poemanın süjetini o illərdə geniş yayılmış bir mövzu – şan-şöhrətə uyub doğma yurdunu, hətta atasının məzarını belə unudan müasir insanın faciəsi əks olunmuşdur.

Poemanın əsas qəhrəmanı Nadir Misgərli ikinci dünya müharibəsindən əlil qayıdan atası Müqəddəsin arzularını gözündə qoyur. Həyatdan vaxtsız köçən ata “qəlbimdə min arzu... Onları sən kama yetirəcəksən” – deyərək, yeganə oğluna vəsiyyət etsə də, “şan-şöhrət havası, alimlik adı Nadiri yolundan azdırır. Akademik adı alıb, dünyanın bir çox ölkələrini gəzib dolaşsa da, doğulub boya-başa çatdığı Qaftallı kəndini unudur”.

Şair Nadirin milli-etnik yaddaşını oymaq üçün maraqlı bir vasitəyə—xalq təfəkküründən gələn yuxuyozmaya müraciət edir. Bəllidir ki, bir sıra nağıl və dastanlarımızda, müxtəlif folklor mətnlərində, mifik süjetlərdə gördüyü yuxu qəhrəmana bir çox həqiqətlərin üstünü açmaqda, öz arzularına qovuşmaqda başlıca rol oynayır. “Kitabi-Dədə Qorqud” da Salur Qazanın yuxusunu, məhəbbət dastanlarımızda yuxuda butalanan qəhrəmanları və s. xatırlamaq kifayətdir.

Poemanın üçüncü hissəsində Nadir yüksək rütbəyə çatarkən atası yuxusuna girir:

*Akademik adı aldı bir gecə,**Atası rüyada təbrikə gəldi:**-Bilirsən, ay bala, sevindim necə?**...Oğluna lap yekə stol dilədi. [2, s.215]*

Atasının qəbrini ziyarət etmək həvəsi Nadirə olmazın kədər gətirir. “Qaftallı qəbristanlığı”nda axtardığı qəbri tapa bilməyən Nadir burada rastlaşdığı qoca bir kişi ilə – atasının dostu ilə

söhbətində nə qədər yanıldığını başa düşür. Qocanın hikmətli sözləri Nadir kimi öz kökünü unudan naxələfləri qılinc kimi kəsir:

*Nə çoxdur bax belə övladlar hələ,
Ellərə qaynayıb-qarışmayıblar.
Onlara alimlik veriləndə də,
İnsanlıqdan bir söz soruşmayıblar.* [2, s.219]

Şairin “Qayıtdı” poeması ülvî məhəbbətin tərənnümünə həsr olunmuşdur. Bu poemanın da süjet xətti, “Ata qəbri” poemasında olduğu kimi, real həyat hadisələrinin yığcam təsviri ilə mənalı lirik ricətlərin vəhdətində qurulmuşdur. “Ata qəbrin”dən bir il sonra qələmə alınmış “Qayıtdı” poemasının ideya-məzmun mündəricəsi, bədii problematikası göstərir ki, Hidayət insanın daxili aləmindəki ziddiyyətləri daha dərinədən müşahidə edir, peşə borcuna sədaqətin, humanizm və xeyirxahlığın sosial-fəlsəfi mahiyyətini daha düzgün əks etdirmək üçün müxtəlif obrazlı vasitələrdən istifadə edir.

Atasız böyüyən Coşqun və onun dostu Ayaz – hər ikisi sədr Sərxanın qızı Gülnarəni sevir. Coşqunun şeirlərinin müxtəlif qəzet və jurnallarda çap olunması, şan-şöhrətinin artması Ayazın anasını qısqandırır. Ayaz öz eşqini dilə gətirməsə də, Gülnarə ilə nişanlanır, lakin poemanın süjeti sadə məişət çərçivəsində baş verən bu hadisə ilə məhdudlaşmır. Şair Coşqunun simasında insanın mənəvi-psixoloji keyfiyyətlərinin paklığını hərəzlə təsvir edir. Ağır xəstəliyə düşərək olan Coşqun Gülnarənin xoşbəxtliyi naminə öz eşqindən imtina edir. “Unut, sən məni, unut!” – deyərək, həyatdan əlini üzür. Ancaq onu müalicə edən həkim Nailə Coşqunu ölümün pəncəsindən xilas edərək, yenidən həyata qaytarır. İnsan talelərindəki gözlənilməz dəyişikliklərin real təsviri, dramatik konfliktlər, gərgin psixoloji məqamlar obrazların mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini üzə çıxarır. İlk eşqini, Coşqunun fədakarlığını unuda bilməyən Gülnarə nişanlısı Ayazın bütün təkidlərinə baxmayaraq xəstəxanaya Coşqunun görüşünə gəlir. “Yalançı məhəbbətdən, süni eşqdən ilk eşqin ümmanı mənə daha əzizdir” – etirafı onun daxili təbəddülatlarını, mənəvi həyəcanlarını ifadə edir.

Lakin bu müsbət ideya-məzmun xüsusiyyətləri ilə yanaşı, obrazların, xüsusilə Gülnarənin daxili aləmi kifayət qədər açılmadığından o, nisbətən birtərəfli və zəif görünür. Fikrimizcə, bunun da başlıca səbəbi hadisələr arasında əlaqənin möhkəm olmaması, müəllifin yığcam epizodlara, lirik haşiyələrə daha çox meyli etməsi ilə bağlıdır.

Hidayətin poemalarında lirika güclü olduğundan burada poetik mətləb, hadisə, əhvalat lirik qəhrəmanın obrazında təzahür edir. Özünəməxsus bir xüsusiyyət kimi, janrın spesifikasiyasından doğan bu cəhət yalnız Hidayətin yaradıcılığında deyil, şairlərimizin bir çoxunun poeziyasında poemanın yeni tiplərinin, yeni formalarının yaranmasını şərtləndirdi. Janrın bədii strukturunda müxtəlif ədəbi janrların üslub çalarlarının, ünsürlərinin iştirak etməsi əsərin ideya-məzmun mündəricəsinin daha əhatəli çıxmasına xidmət edir. Ədəbiyyatşünas Rafiq Yusifoğlunun yazdığı kimi, “poema elə universal janrdır ki, başqa ədəbi növlərə məxsus ən yaxşı keyfiyyətləri, sənətkarlıq komponentlərini özününküləşdirə bilir. Həm lirik, həm epik, həm dramatik ünsürlərin vəhdətdə qaynağı və sintezi janrın geniş imkanlarını təmin edən ən ümdə cəhətdir.” [3, s.3]

Problemə bu aspektən yanaşsaq, görərik ki, 1960-cı illərdən başlayaraq lirikanın epik imkanlarla sıx çulğaşması şeirimizdə poemanın yeni tiplərinin meydana çıxmasına səbəb oldu. Janrın strukturunda, bədii tematikasında təzahür edən dəyişikliklər həmin dövrdə qızgın elmi-ədəbi müzakirələrin obyektinə çevrildi. 1977-ci ildə “Poema: axtarışlar, perspektivlər” mövzusunda geniş yaradıcılıq müzakirəsi keçirildi. [4] Tanınmış tənqidçilərdən Məmməd Cəfər, Yaşar Qarayev, Qasım Qasımozadə, Bəkir Nəbiyev, Şirindil Alishanov və başqalarının iştirakı ilə keçən bu müzakirələrdə Azərbaycan poemasının strukturunda epikliyin zəifləməsi, lirizmin güclənməsi ilə əlaqədar maraqlı elmi-nəzəri fikirlər səsləndirildi. Məqsədimiz bu bərdə geniş məlumat vermək deyildir. Müasir poema, onun forma və məzmun xüsusiyyətləri, janrın spesifikasiyası və s. haqqında bir qədər ətraflı bəhs etməklə əsas qayəmiz. Hidayətin 1975-ci ildə yazdığı üç poemasının ideya- bədii

özəlliklərini səciyyələndirməkdən ibarətdir. Çünki Hidayətin hər üç poemasında qeyd edilən keyfiyyət dəyişiklikləri qabarıq şəkildə özünü hiss etdirir.

Şair “Uşaqılıqla üz-üzə” poemasını poema-monoloq, “Zəngəzur”u poema-fraqmentlər, “Mən kiməm?” əsərini isə poema-etüdlər adlandırmışdır. Professor Rafiq Yusifov “Azərbaycan poemalarının sənətkarlıq xüsusiyyətləri” adlı monoqrafiyasında poemaların bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən, janrın inkişaf meyillərindən, mövzu və problematikasından bəhs edərkən poemanın tipləri haqqında ətraflı məlumat vermişdir. Alim müasir poemaların ədəbi-estetik xüsusiyyətlərini, forma və məzmun rəngarəngliyini, bədii strukturun spesifikasını zəngin poetik mətnlər əsasında araşdırmaqla janrın iyirmiyə yaxın növünü müəyyənləşdirmişdir: poema-müraciət, poema-monoloq, nəğmələr poeması, fraqmentlər poeması, poema məktub və s. [3, s.40-69]

Hidayətin poema-fraqmentlər formasında yazdığı “Zəngəzur” poemasının məzmununu ulu Zəngəzurun bənzərsiz gözəllikləri, onun tarixi taleyinin müəyyən cizgiləri, lirik”mən”in duyğu və düşüncələrinin tərənnümü təşkil edir. Məlumdur ki, “belə poemalarda bitkin süjet olmur. Qəhrəmanların xarakteri, onların daxili dünyası yığcam, lakonik fraqmentlər vasitəsilə açılır.” [3, s.53] Qeyd edək ki, Fikrət Qocanın “İnqilab”, Əli Kərimin “Heykəl və heykəlin qardaşı” əsərləri də poema-fraqmentdir.

“Zəngəzur” poemasının da müəyyən süjet xətti yoxdur. Əsərin mərkəzində şairin özünün surəti dayanır. Beş fraqmentdən (“Harda xəstələnsəm...”, “Təbiət tərifləyib”, “Babamın yaşadı, mənəm yaşadı”, “Payızla qış arasında”, “Zəngəzurdur!”) ibarət olan poemada müəllif bir tərəfdən doğma yurda tükənməz sevgisini ifadə edərsə, digər tərəfdən Zəngəzurun düşar olduğu tarixi faciələrdən günahsız azərbaycanlıların tökülən qanlarından söhbət açır:

*Zəngəzur lütləri gəzib hər yanı,
Dolaşib kədərli, diyarbadiyar.
Bəzən də tökülən günahsız qanı,
Tarixdə qalıbdır acı yadigar.* [1, s.238]

Sətiraltı mənə, işarə və eyhamlar vasitəsi ilə müəllif Zəngəzurda azəri türklərinə qarşı törədilən qanlı fəlakətləri, deportasiya və repressiyaları, soyqırımını oxucunun nəzərinə çatdırır, onun tarixi-mənəvi yaddaşını oyadır. Ürək ağrıdıcı bu cür misralar lirik “mən”in düşüncələrini yeni effektlərlə zənginləşdirir, emosionalığı daha da gücləndirir. Professor Y.Qarayev “tragik məqamlarla dolu XX əsrin” son illərinin – 1990-2000-ci illər ədəbiyyatının lakonik və tutumlu xülasəsini səciyyələndirərkən bir məqamı da xüsusi vurğulayır: “Bu dövr, hər şeydən əvvəl, təzadlarınövbələşən intibah və faciələrin bir-birini əvəz etməsi ilə əlamətdar oldu. Ədəbiyyatın milli “mən”i, əcadada, kökə, mənəvi suverenliyə qayıdış çağırışları artıq ilk real bəhrələrini verməyə başladı. Şəkinin, Gəncənin, Beyləqanın, Goranboyun...tarixi adları özlərinə qaytarıldı”. [5, s.731-732]

Görkəmli alimin bu fikirlərindən qaynaqlanaraq qeyd etmək istəyirik ki, Hidayət hələ keçən əsrin 60-70-ci illərində Qərbi Azərbaycanda turkmənşəli toponimlərin ermənilər tərəfindən repressiyalara məruz qaldığına qarşı çıxaraq cəsarətlə bu toponimləri xalqımızın tarixi-mənəvi yaddaşına həkk edir və onları yüksək pafosla poeziya dilində səsləndirirdi.

1975-ci ildə qələmə alınmış poema-fraqmentdə bu cür cəsarətli milli fikirlərlə çıxış etmək kommunist rejimi dönəmində elə də asan deyildi. Janrıdan və həcmindən asılı olmayaraq Hidayət bütün yaradıcılığı boyu bu əqidəyə sədaqətli qalmışdır.

Ümumiyyətlə, Hidayətin poemalarında insan mənəviyyəti, milli-əxlaqi dəyərlər, soykökə bağlılıq humanist fikirlər başlıca yer tutur. Onun poemaları həcmcə kiçik olsa da, çağdaş Azərbaycan epik şeirindəki ən yaxşı klassik ənənələri və novatorluğu təcəssüm etdirən sənət örnəkləridir. Dərin lirizim, yüksək vətəndaşlıq mövqeyi, sosial-mənəvi problematikanın zənginliyi şeirin poemalarının maksimum mənə və fikir tutumunu müəyyənləşdirir. Milli təəsübkeşlik məhdud anlamda deyil, milli intibah səviyyəsində onun yaradıcılığına daxil olaraq poemalarının bəşəri mahiyyətinin göstəricisinə çevrilir.

Elmi yeniliyi: Hidayətin epik yaradıcılığının ədəbi-estetik səciyyəsi ilə bağlıdır.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Çağdaş ədəbi prosesin tədrisində və xüsusi kurslarda istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Qarayev Y. Poeziya və nəsr. Bakı: Yazıcı, 1979, 198 s.
2. Hidayət. Əsərləri: 8 cildə, I cild, Bakı: Apostroff MMC, 2011, 480 s.
3. Yusifoğlu R. Azərbaycan poemasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2010, 486 s.
4. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. Bakı: 1977, 29 oktyabr.
5. Qarayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər. Bakı: Elm, 2002, 740 s.

РЕЗЮМЕ

ОТРАЖЕНИЕ НАРОДНО-ЭТНИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В ПОЭМАХ ГИДАЯТА

Мирзаева Ш.А.

Ключевые слова: поэма-монолог, подчинение, эпический персонаж, этническая память, лиризм.

Важной частью литературной деятельности известного поэта-публициста, прозаика и драматурга Гидаята являются его поэмы. В статье анализируются формы отражения национально-этнической памяти в стихотворениях поэта «Отцовская расписка», «Зангезур», «Вернувшийся» и др., раскрываются идейно-художественные особенности этих произведений. Автор, взяв за основу богатство стихотворений поэта лирическими элементами, заключает, что поэтическая тема проявляется в лице лирического героя. Такую форму проявления можно наблюдать не только в стихах Гидаята, но и как характерную черту азербайджанской поэзии 1970-х годов.

SUMMARY

THE EMBODIMENT OF NATIONAL-ETHNIC MEMORY IN HIDAYAT'S POEMS

Mirzayeva Sh.A.

Key words: poem-monologue, narration, epic character, ethnic memory, lyricism

An important branch of the literary activity of the well-known poet-publicist, prose writer and playwright Hidayat is his poems. The article analyzes the forms of embodiment of national-ethnic memory in the poet's poems "Father's Tomb", "Zangazur", "Returned" and others, and explains the ideological and artistic features of these works. The author argues that the poet's poems are rich in lyrical elements and concludes that the poetic theme is reflected in the face of the lyrical hero. This form of manifestation as a characteristic feature can be observed not only in Hidayat's poems, but also in the Azerbaijani poetry of the 1970s.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	03.01.2021
	Son variant	12.02.2021